

PLUURALI PARTITIIV EESTI KIRJAKEELE ALGUSPERIOODIL (1524—1686)

Filoloogiakand. A. Valmet

Eesti keele kateeder

Eesti käänevormide jälgimisel pakub murde- ja rahvalaulu-keele kõrval huvi varasema kirjakeele traditsioon. Teatavasti on muulaste loodud eesti kirjakeel oma tekkeperioodil sageli vigane ja rahvakeelest kauge. Sama pitserit kannab olulises osas ka vastava ajajärgu eesti käänevormide esinemus.

Meie esimesed, indoeuroopa keelte eeskuju järgivad grammatikad esitavad oma paradigmades viis kuni kuus käänet. Nende hulgas on aga valdav osa mitmuse vorme väärad. Sama ajajärgu kirjakeele tegelik tarvitus tunneb ainsuses enamikku eesti käänevorme. Obliikvakäänete mitmuse vorme on aga, osalt juba nende väiksema esinemissageduse tõttu, tekstis harva leida, sageli koh-tame just siin eksimusi ja erinevusi eesti keelele omasest tavast.

Eriti torkavad kõne all oleva ajajärgu kirjakeeles silma kõrvalekaldumised ootuspärasest tarvitusviisist mitmuses ühe küllaltki sageli esineva käände, s. o. pluurali partitiivi osas.

Käesolevas kirjutises püütakse nii grammatikate kui tegeliku keeletarvite andmete najal valgustada pluurali partitiivi suhtes kehtinud arvamusi ja vastava käände esinemust eesti kirjakeele esimesel perioodil, s. o. aastail 1524—1686.

Ülevaatlikkuse huvides on põhja- ja lõuna-eesti materjale jälgitud lahus.

1. Põhja-eesti kirjakeel

Eesti kirjakeele algusperioodist pärineb kaks põhjaeestikeelset grammatikat: H. Stahli «Anführung zu der Esthnischen Sprach...» (Reval 1637) ja H. Gösekeni «Manu-ductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache...» (Reval 1660).

Mõlemad kujutavad endast õppevahendit muulastele. Autorite puudulik maarahva keele oskus ja tol ajal üldiselt aluseks võetud

Jadina-saksa eeskujud suruvad siin eesti keele täiesti võõrapärasesse vormistikku.

Stahli grammatikas märgitakse, et eesti keeles on samad käänded kui saksa keeles. Stahl ei tunne mitmuses substantiivi tegelikke partitiivi vorme. Küll on akusatiivi all toodud aga pronoomeni esimese ja teise isiku partitiivi vormid ka pluuralis, nagu *Meit* 'vns', samuti *Teid* 'euch' (lk. 7) (vrd. ka saksa keeles *wir* — *uns*, *ihr* — *euch*). Substantiivi puhul ühtivad aga pluurali akusatiivi vormid täielikult nominatiivi omadega nagu saksa keeleski, seega: *needt Innimesset* ¹ 'die Menschen' *armat meehet/naiset* 'liebe Männer/Weiber' (lk. 5) jne. Viimast kinnitab ka juhis, kus on öeldud: «Pluurali nominatiiv, akusatiiv ja vokatiiv on üksteisega sarnased.» ²

Stahl väidab oma keeleõpetuse eessõnas, et ta on eesti keelt jälginud otse rahvasuust. ³ Pluurali partitiivi vormide tähele panemata jätmise osutab siin aga eelkõige saksa keele grammatika eeskujudest kinnipidamisele.

Stahli poolt aluseks võetud printsiipe rakendab üsna järjekindlalt järgmise põhjaestikeelse grammatika autor H. G ö s e k e n. Ka viimane toob personaalpronoomeni vormid *meit* ja *teit*, millele on lisatud paralleelkujudena Lääne-Eesti keeletarvitusel baseeruvad *meidet* ~ *meidet*, *teit* ~ *teidet* ⁴ (lk. 34). Teistest noomeni valdkonda kuuluvatest sõnaliikidest leidub vaid singulari akusatiivi all mõningaid singulari partitiivi vorme, nagu *armo*, *põldo* (lk. 29—30). Edasi on aga öeldud: «Pluurali akusatiiv on nominatiiviga sarnane ja lõpeb *t*-ga, mis tõmmatakse kokku seal, kus seda on võimalik ühendada genitiivi viimase konsonandiga, nagu *Meehet*, *naiset/lapset/Englikesset* annavad *mehst/naist/last/Englikest*. Seega lauluraamatus lk. 334/336 *wainlast* für *wainlasest*.» ⁵

Nagu selgub, on siin pluurali akusatiivis nominatiivi vormide kõrvale toodud paralleelkujud, mis ühtivad singulari partitiivi vormidega. Jälgides aga Gösekeni seletust «kokkutõmbamisest», näib *ne-* ja *s-*sõnade puhul antud juhul tõenäolisem teistsugune oletus. Nimelt on mainitud sõnatüübis Lääne-Eesti ala murdeist andmeid taoliste pluurali nominatiivi vormide kohta. ⁶ Selle kõrval

¹ Trükitehnilistel põhjustel kasutatakse artiklis nii *s-i* kui ka *ʃ-i* vastena *s-i*.

² Stahl, Anf., lk. 3.

³ Sealsamas, Author ad Isagogen, lk. [VII—VIII].

⁴ *Kul meit* ~ *meittid*, *teit* ~ *teittid* (TRÜ K 40, 86); *Rid meid* ~ *meittid*, *teid* ~ *teittid* (TRÜ K 43, 53); *Vig meittid* (TRÜ M 65, 86); *Muh meittid* *teittid* (TRÜ Ü 38, 153).

⁵ «Der Accusativus pluralis ist dem Nominativo gleich und endet sich auff ein *t* welches zusammen gezogen wird / Wo der letzte Consonans in Genitivo kan eingezogen werden / als: *Meehet naiset/lapset/Englikesset*, *machen mehst/naist/last/Englikest*. Also im Gesangbuch pag. 334/336 *wainlast* für *wainlasest*» (G ö s e k e n, Man., lk. 30).

⁶ *Vig sugülasd* 'sugulased', *tést* 'teised' (A. Saaberck, Vigala murde peajooned. E Kirj. 1917. Lisa, lk. 32). Pühalepa murraku kohta on P. Ariste mär-

on Hiiumaalt registreeritud ka niisuguseid juhte, kus pluurali partitiivi lõpp *-sid* on teisenenud *st*-ks.⁷

Toetudes vastavatele murdekujudetele võiks öelda, et *naist*, *Englikest* ja *wainlast* on pluurali nominatiivi vormid, mis rajanevad grammatika autori tähelepanekuile rahvakeelest. Mis puutub aga astmevaheldusliku tüvega vormidesse *mehst* ja *last*, siis siin on ilmselt tegemist singulari partitiivi vormiga, mis *st*-lise kuju tõttu on asjatundmatusest ühendatud eespool käsitletud vormidega.

Seega võib öelda ka Gösekeni kohta, et ta peale paari pronoomeni pluurali partitiivi vorme ei tunne. Eesti keeleõpetuse üldise arengu seisukohalt on Gösekeni käsitlus pluurali partitiivi osas õieti samm tagasi, sest J. Gutsلاffi 1648. a. ilmunud lõunaestiline grammatika toob teatavas osas juba rahvakeelseid pluurali partitiivi vorme (vt. käesolev kirjutus, lk. 161—162).

Ülevaate saamiseks pluurali partitiivi vormide esinemisest vaatlusaluse perioodi kirjakeele praktilises tarvitamises on kas terve-nisti või osaliselt läbi töötatud rida XVI ja XVII sajandi kirja-keele mälestisi. Vastava materjali hulka kuuluvad kogus «Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi»⁸ avaldatud tekstid, G. Mülleri jutlused (1600—1606)⁹, H. Stahli käsi- ja jutluseraamatud (1632, 1649)¹⁰ ning A. Winckleri väljaandel ilmunud käsiraamat (1656)¹¹. Samuti on võetud arvesse Stahli ja Gösekeni grammatika sõnastikuosas leiduvaid keelendeid.

Kui mõneski küsimuses vaadeldava ajajärgu kirjakeele tegelik pruuk osutub õigemaks vastava perioodi teoreetilisest käsitlusest, siis pluurali partitiivi osas on see grammatikaile üldiselt täiesti vastav. Kogu läbitöötatud materjal on pakkunud substantiivi ja adjektiivi pluurali partitiivi tarvitamisest vaid üksikuid harvu näiteid.

Nähtavasti tuleb siin üheks esimeseks pluurali partitiivi kujuk-põhja-eesti kirjakeeles pidada Mülleri ulatuslikus käskkirjas-

kinud, et seal tarvitatakse kõrvuti pluurali nominatiivi vormiga *inimeZED* ka murdepärasemat *inimest*, samuti *puna_sst* ~ *puna_st* 'punased', *iza_sst* 'isased, mehed', *hob_ust* 'hobused', *sârlest* ~ *sârle_ist* 'saarlased' jne. (P. Ariste, Murdenäited. Pühalepa kihelkonnast, Tartu 1939, lk. 36). Käskkirjalistest kogudest pärineb: P h l *nê_o*, *üžnâ ilust pîcAD* (KKI 342, 44).

⁷ P h l pl. part. *perêst* (KKI 342, 41), *pimest* (ib., 114), *punast* (ib., 140), *sürêmîD veskîst* (ib., 97), *rugîst* (ib., 83).

⁸ Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524—1739. Välja andnud Albert Saareste ja A. R. Cederberg. Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetised XVI, Tartus 1925—31.

⁹ Neununddreißig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600—1606. Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Fünfzehnter Band, Dorpat 1891.

¹⁰ M. H n r. St a h l, Hand- vnd Haußbuches Erster Theil..., Riga 1632; s e e s a m a, Leyen-Spiegels Sommer-Theil, Reval 1649.

¹¹ Hand-Hauß- und Kirchen-Buch für die Pfarrherrn und Hauß-Väter Eht-nischen Fürstenthumbs... I—IV, Reval 1656.

esiletulnud vormi: *tæma piddi oma K e β i tæma pæle pannema*: (Verh. GEG XV, 335). Tegelikult on antud juhul partitiivi kasutatud nominatiivi nõudvas seoses.

Stahli grammatika sõnaraamatuosas leiduvad keelendid: *Flachs / linno, linnust* (Anf., 57) ja *holtz /puh/puhst/ Plur. puidt* (ib., 73). Autor on siin noppinud kontekstist välja rahvakeeles sagedasti tarvitatud pluurali partitiivi vormid, pidades ise sõna *linno* singulari nominatiiviks ja *puidt* pluurali nominatiiviks. «Leyen Spiegel'is» leidub: *nelli ehck kuhs Tündrit Hi w w i annap* (LS IV, 707).

Turu käsikirjas kohtame: *Sijs sen Issandan Jumalan käsi wottis mind kinni ning wei mind öhen suuren wäliän pääll, kumb täijs olit surnutten luitt* (VEKVM, 27).

Imselt on seegi vorm juhuslik. Kirjakeele traditsioon oli nähtavasti sedavõrd kindel, et Turu käsikirja autor, kelle keeletarvitus on rida soome keelele omaseid jooni¹² ja kes tõenäoliselt tundis ka soome pluurali partitiivi vorme¹³, ei sõandanud neid tarvitada. Kogu tekstis ainukesena esiletulevat vormi *luitt* tuleb pidadesi üheks kogemata tarvitatud soomepäraseks sugemeks.

P o m m e r i (?) lühikirjutises esineb: *Eck kui nemat oma töölist lassewat metzest puid thoma ninck muid töed (?) tehha* (VEKVM, 359). Nimetatud käsikirja teistes pluurali partitiivi nõudvates konstruktsioonides esineb nominatiivikujuline aku-satiiv.

Väheseid vaatlusaluseid vorme on tulnud esile pulma- ja kirikulauludes: *G ö s e k e n So Nain' sahp olla sünnis mois, Kuit üx puh Wihna marjo täis* (VEKVM, 60); *S a l e m a n n Sihs' sahb so Naine hohn ninck mois Kudt üx puh Wihna-marjo tois* (VEKVM, 63); *So Naine sahp so Kodda sees/ Kut wihnapuh on Marjo tois/* (HHuKB III, 344).

Küsimärgiliselt võib siia lisada veel vormi *Marjut*. *S a l e m a n n sest otze ninda kudt öhex Leibax paljo üwwat / ninck öhex Wihnax paljo Marjut üchtetullewat* (HHuKB IV, 25).

Ka Gösekeni ulatusliku sõnaraamatu veergudel leidub rahvaoimestes ütlustes väheseid pluurali partitiivi vorme, näiteks *linno louchkama, linno harrima ninck keddrama*. Autor on pidanud neid aga ainsuse vormideks ja andnud ühtlasi märksõnale *flachs* eestikeelseks vasteks *Linno* (lk. 189—190). Samuti on toodud keelendid [linadele] *puiht ninck kiwwit pehle pannema*, [lina] *Luiht* (lk. 189) ja saksa *nachlesen / (auffm Acker)* vastena *peiht nopma* (lk. 304).

¹² L. K e t t u n e n, N.n. Turu käsikirja soomekeelsetest joontest. «Eesti Keel» 1930, lk. 1—7.

¹³ Soome kirjakeeles esinevad rahvakeelele omased pluurali partitiivi vormid juba alates M. Agricola'st (M. R a p o l a, Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I, Helsinki 1933, lk. 110, 305, 325).

On tõenäoline, et kogu vaadeldavasse ajajärku kuuluva kirjava jäägitul läbitöötamisel lisanduks eelmistele mõni pluurali partitiivi näide. See ei vääraks aga järeldust, et põhja-eesti kirjakeele esimese perioodi praktilises keeletarvituses on pluurali partitiivi vormid niisama hästi kui tundmatud.

Kõigil neil juhtudel, kus oleks ootuspärane partitiivi tarvitamine (eitus, ühendid määrsõnadega *palju, enam*, partsiaalobjekti vormina jne.), esineb XVI—XVII sajandi põhja-eesti kirjanekuis nominatiivikujuline akusatiiv, nagu Kullamaa käsikirjades *szed[te] teme tullep sundma sz[e] ellewat nïck surnudt* (VEKVM, 2); Müller *Erranetetuth olkut se Inimene, ke'eb mitte keick need sanat pidda* (Verh. GEG XV, 17); Brocmann *Ma kuhlsin Linnut Taiwa all* (VEKVM, 54); Göseken *jo eñamb koyrat koos õmat / jo weddelamb sahb se lackmine* (Man. Animadversiones [1]) jne.

Märgitav on veel, et Gösekeni grammatikas pluurali akusatiivi all toodud *ne-* ja *s-*sõnade lühematele paralleelkujudele *Englikest, Wainlast* leidub 1656. a. «Hand-Hauß- und Kirchenbuch'is», eriti selle lauluraamatuosas, rida vasteid. Selliseid vorme tarvitavad peale Gösekeni enese küllalt sagedasti ka G. Salemann ja M. Gilläus. Seejuures ei tähista vastavad lühendvormid mitte ainult pluurali akusatiivi, nagu järgnevais näiteis: Göseken *Sa jettat mitt meit Waiwalist waid truwist meije jures jeht* (HHuKB III, 236); Gilläus *Sest nõitap Christu Linnokest / Kellawat sihn üppris hehst* (HHuKB III, 388), Salemann *Ma pallun hoida tenna hehst Mind ninck keick waggat Innimest /* (HHuKB IV, 74), vaid esinevad isegi sagedamini pluurali nominatiivi nõudvais konstruktsioonides nagu: Göseken *Sind kihtawat needt Englikest / Sind tennawat needt Innimest /* (HHuKB III, 295), Salemann *Et Pagganat ninck Judalist Sind lasksit lõhda Risti pehl* (HHuKB III, 321) jne.

Nimetatud vormide tarvitamise üheks põhjuseks võib lauluraamatus olla silpide arvu vähendamise taotlus, et teksti kooskõlla viia viisiga. Tähelepanu äratav aga, et vastavaid lühenenud *st-*lisi vorme kasutavad just läänepoolsed kirjamehed, nagu Göseken (Kullamaa pastor), Gilläus (Käina pastor), Salemann (pastor Jüris ja hiljem Tallinnas). Kõne all olevate vormide tarvitamine mitme autori poolt osutab teatava sellealase traditsiooni olemasolule XVII sajandi kirjakeeles. Seejuures Gösekeni grammatika ei saanud siin otseselt normiks olla, sest ta ilmus alles a. 1660. Asjaolu, et Brocmann kui idapoolsemal keelelal (Kadrinas) töötanud autor mainitud lühenenud kujusid ei kasuta, annab toetust oletuseks, et Göseken jt. on võinud vastavaid lühenenud *st-*lisi vorme tarvitada mõne Lääne-Eesti rahvakeelest kuulnud näite eeskujul.

Kui substantiivi ja adjektiivi pluurali partitiivi vorme esineb vaid vähestel erandjuhtudel, siis võrdlevalt olgu märgitud, et per-

sonaalpronoomenite vastavaid kujusid tuleb ette alates Kullamaa käsikirjast, näiteks *meyttyt* ~ *meijt* (Kullamaa käsikiri, VEKVM, 1); *meyd* (WK, VEKVM, 354); *meit* (Müller, Verh. GEG XV, 18); *meid* (Stahl, HuHB I, [35]); *meidt* ~ *meit* (Turu käsikiri, VEKVM, 18—19); *meid* (Vigæus, VEKVM, 95; Liphardus, VEKVM, 23); *meitet* (Sääremaa käsikiri, VEKVM, 130); *teid* (Stahl, HuHB III, [82]); *teidt* (Turu käsikiri, VEKVM, 21); *Tejd* (Vigæus, VEKVM, 73); *Teid* (Brocmann, VEKVM, 53); *neit* (Stahl, HuHB I, [69]; Ristimise sõnad, VEKVM, 159).

Kolmanda isiku puhul leidub aga siingi nominatiivi kasutamise juhte, nagu *eth temmä Moseu ninck needt Prophetit teotap /ninck n e m m a t mitte kuhlma tahap/* (Stahl LS IV, 637).

2. Lõuna-eesti kirjakeel

Esimeseks ja ühtlasi XVII sajandil ainukeseks jäänud lõuna-eesti keele teoreetiliseks käsitlemiseks on J. Gutsclaffi keeleõpetus «*Observationes grammaticæ circa linguam esthonicam*» (Dorpati 1648). Ka nimetatud grammatika baseerub ladina-saksa vormistikul. Siiski astub Gutsclaff siin võrreldes Stahliga ja isegi kaksteist aastat hiljem ilmunud Gösekeni keeleõpetusega deklinatsiooni alal sammu rahvakeelele lähemale.

Pronoomenite osas esitab Gutsclaff peale *Meid* ja *Teid* ka vormid *Neid*, *Noid*, *Naid* (lk. 45—46). Vastupidiselt põhja-eesti grammatikuile on ta eristanud aga ka teiste sõnaliikide pluurali nominatiivi ja akusatiivi vorme. Kuigi autori poolt toodud juhised pluurali akusatiivi moodustamiseks ei pea paika, leidub nimetatud käände all siiski rida rahvakeelele vastavaid pluurali partitiivi vorme.

Üldreeglis öeldakse: «Pluurali akusatiiv lisab pluurali rektiivile [resp. genitiivile — A. V.] tähe *d* / nagu *neid Issandid* / *Moisid* / *Naisid* / *Kessühd* / jne.»¹⁴ (rektiivi «silp de» on seejuures ära jäetud). Pluurali rektiiv moodustatakse omakorda pluurali nominatiivist. Grammatika autor on aga märganud, et sealjuures mitmuse nominatiivi ja obliikvakäänete tüvevokaal alati ei ühti.

Nii selgitatakse lähemalt, et tüve *a* (radicalis *a*) muutub pluurali obliikvakäändeis *i*-ks, andes seega pluurali akusatiivis *neid Kindid*, *neid Issandid* (lk. 30).

e-tüvede puhul on nii pluurali nominatiiv kui ka obliikvakäänDED käänamisparadigmades *i*-lised, seega pl. ak. *Neid Sullasid* (lk. 32), samuti *Neid Mäjid* (lk. 33).

u- ~ *o*-tüveliste sõnade mitmus on näitevormides *ü*-line, nagu sg. gen. *Hobbu* ~ *Hou*, pl. ak. *Neid Hobbüd* ~ *Hoüd*, sg. gen. *Neutzicku*, pl. ak. *Neid Neutziküd*¹⁵ (lk. 33—34).

¹⁴ Gutsclaff, OG, lk. 30.

¹⁵ *ü* pro *ü* on ilmselt trükiviga.

Uksiku *i*-tüvelise sõna käänamisparadigma järgi võib öelda, et siin on pluurali tüvevokaal samuti *i*-line: *Penni*, pl. ak. *Neid Pennid* (lk. 33).

Lähema vaatluse tulemusena ilmneb, et Gutsلاffi esitatud kolmesilbiliste ja nendega analoogiliselt käänduvate tüvede pluurali partitiivi vorme, nagu *Neid Jumalid*, *Issandid*, *Acknid*, *Sullasid*, *Kindid*, mõningate küsitavustega *d*-eelse vokaali täpse kvaliteedi suhtes ka *Neid Neutzikud*, võib artikli ärajätmisel pidada rahvakeelele täiesti vastavaks. Pakuvad ju kaasaegsed Urvaste ümbruse murrakudki siin enam-vähem analoogilist pilti.¹⁶

Tähelepanu äratav asjaolu, et Gutsلاffi on märkinud real juhtudel, kuigi ebajärjekindlalt, järgsilpide *i*-d pluurali akusatiivis ja paiguti ka teistes käänetes tsirkumfleksiga: *neid Issandid*, aga ka *Issandid*, samuti *Neid Jumalid*, *neid Kindid*. Vastavat märki on grammatikas tarvitatud üldiselt pika vokaali edasiandmiseks.¹⁷

Teatavasti leidub ka tänapäeva tartu ja võru murdes kolmesilbiliste tüvede pluurali vormides, sealhulgas ka partitiivis, järgsilpides pikka *i*-d.¹⁸

Seepärast võib öelda, et vastavad *id*-lised vormid Gutsلاffi grammatikas rajanevad ilmselt autori tähelepanekutele Urvaste ja selle ümbruse murrakutest. Kui Gutsلاffi märkas pikka vokaali esimeses silbis (*kõlma*, *Lisck*) ja liitsõnades ka sõna keskel (*üllemêleta*), siis võis ta seda märgata ka sõna viimases silbis, sest grammatika autorile tuntud indo-euroopa keelteski (ladina, saksa) võib pikenenud vokaal esineda järgsilpides.

Rakendades pluurali akusatiivi kohta antud üldreeglit, mille järgi kõne all oleva käände lõpp on *-d*, esitab Gutsلاffi ka kahe- silbilistest tüvedest vastavad vormid kujul *Neid Pennid* (lk. 33), *neid Naisid*, *Kessühd* (lk. 31), seejuures vormi *Mäjid* 'Montes' (lk. 33) nõrgas astmes. Need keelendid on aga puhtteoreetilised ja rahvakeelele võõrad.

Ühesilbiliste tüvede pluurali akusatiivi vorme otseselt ei tooda. Rakendades aga sõna *Päh* 'caput' puhul grammatika autori antud reegleid¹⁹, oleks vastav vorm *päid*.

Nagu näitematerjalist selgub, on Gutsلاffi eesti keele teoreetilises käsitluses esimene, kes eristab pluurali akusatiivina esitatava

¹⁶ E. Koff, *id*-lõpuline mitmuse osastav eesti rahvakeeles. Seminaritöö, lk. 28, 47; 60. (Käsikiri TRÜ eesti keele kateedris.)

¹⁷ Gutsلاffi, OG, lk. 18.

¹⁸ *San vanemBid*, *punatsid*, *viikkaitid*, (TRÜ M 34, 23—26), *säppid* (ib., 21), *põrsid* ~ *-it*, *õnit* ~ *-id* (ib., 16); *Urv madalid*, *jüssid*, *pudēlid*, *kihpid* (TRÜ Ü 33, 125); *Krl mustemBid* (TRÜ M 24, 53), *aigid* (ib., 39), *lamBid* (ib., 32), *muřdid* (ib., 18); *Har ves'kid* (TRÜ M 44, 36), *viikkaitid* (ib., 61), *ollēz'id* (ib., 73); *Rõu anumid*, *luitsid*, *vicurid*, *hülgid*, *ozazid* (TRÜ M 109, 18—19) jt.

¹⁹ Gutsلاffi, OG, lk. 31.

vormi pluurali nominatiivist ja, vaatamata eksimustele, näeb juba rahvakeele pluurali partitiivi mõningaid olulisi jooni.

XVI—XVII sajandi lõuna-eesi kirjakeele mälestiste arv on tunduvalt väiksem põhja-eesi omast. Ülevaate saamiseks pluurali partitiivi vormide tarvitamisest on siin läbi töötatud L. Boieruse käsikirjas «Tractatvs» (1587—1595 [?])²⁰ esinev eestikeelne tekst, «Agenda Parva» (1622)²¹ eestikeelne osa, J. Rossihniuse «Catechismus...» ja «Evangelia und Episteln...» (1632), samuti viimase lisana ilmunud kirikulaulud ja agendapalad²². Läbi vaadatud on ka kogus «Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi» ilmunud lõuna-eesimurdelised tekstid ja XVII sajandi keskpaigast pärinev vana testamendi käsikiri. Nagu teada, leidub võrdlemisi ühtlast lõuna-eesi murdekeelt ainult «Agenda Parva» lehekülgedel. Boieruse ja Rossihniuse kirjutistes, mõnevõrra vähem ka XVII sajandi keskelt pärineva lõuna-eesikeelse vana testamendi tõlkes esineb aga omapärane tugevate põhja-eesi sugemetega tartu murre, mis paraku moodustabki õieti vaadeldava ajajärgu lõuna-eesi kirjakeele.

Tähelepandav on, et lõuna-eesi kirjakeeles kohtame üksikuid pluurali partitiivi vorme juba alates kõige vanematest säilinud kirjapanekutest, nagu Boierus *Ey mötlate eij ey mötlate kui palyo neit rahuit* [= rahvit — A. V.] *waise rawal /tawat/ nucka*²³ *läwet* (Vir. 1954, 56); *kwu temale tienut ninck sanna wõtnut oli, ni palyo englit, ninck ni palyo archenglit, ninck kas kike taiuano wehega* (ib., 54).

Vorme *englit* ja *archenglit* saab küll õieti ainult küsimärgiliselt käsitleda pluurali partitiivi kujudena. Nagu juba tähendatud, esineb vastavas tekstis ka põhja-eesi murdejooni, mistõttu jääb teatav võimalus pidada käsitletavaid sõnakujusid pluurali nominatiivi vormideks.²⁴

Uhe juhu leiame ka «Agenda Parva» lehekülgedelt: *Päle se /peäte oppema sedä last (neid latzi) patert luggema/* (AP, 76).

Rohkem näiteid pakub Rossihniuse käsiraamatu ulatuslik tekst. Ka siin on pluurali partitiivi tarvitamine muidugi väga haruldane

²⁰ H. Biezais ja A. Saareste, Tuntematon vironkielinen 1500-luvun teksti. «Virittäjä» 1954.

²¹ Agenda Parva Brunbergae. M. DC. XXII. Eestikeelseid tekste vastu-reformatsiooniaegsest katoliku preestrite käsiraamatust. Välja andnud O. Freymuth, Tartu 1938.

²² J. Rossihnius, Südestnische Uebersetzung des Lutherischen Catechismus, der Sonntags-Evangelien und -Episteln und der Leidensgeschichte Jesu... Verh. GEG XIX, Jurjew (Dorpat) 1898.

²³ *nucka läwet pro hucka läwet* on kirjutusviga (vrd. Vir. 1954, 57).

²⁴ Mainitav on, et enamik pluurali nominatiivi vorme esineb vaadeldavas tekstis lõuna-eesi kujul, nagu *arma veliae jumala sissen* (Vir. 1954, 54); *õ ilya laysa kolut õ vnitze pattu sisen inimise* (ib., 56). Selle kõrval tuuakse aga ka põhja-eesi *t*-formandiga moodustatud vorme, nagu *et sina meya pattut henne olal kanat* (ib., 56) ja isegi lõuna-eesi *koolma*-tüvest: *õ ilya laysa kolut* (ib., 56).

ja juhuslik. Siiski on mainitud teosest võimalik leida näiteid üsna mitme sõnatüübi ja erinevate tüvedega sõnade pluurali partitiivi vormide kohta.

Ühesilbilistest sõnadest vastavaid vorme ei esine. Kahesilbiliste *a*-tüvede pluurali partitiivi formandina esineb vokaal *u ~ o*: *kallo* (Verh. GEG XIX, 126), *jalgu* (ib., 171), *need jalgu* (ib., 183), *neid lihno* ['linnu' — A. V.] (ib., 160), *marjo* (ib., 130), *palju haino* (ib., 101).

Kahesilbiliste *ä ~ (a)*-tüvede pluurali partitiiv on *i*-line: *hähd peiwi* (Verh. GEG XIX, 126), *palju peiwi* (ib., 107), *neid peiwi* (ib., 163), *mönnikat peiwi* (ib., 158), *whs pahri hergi* (ib., 122).

Nii kahe- kui neljasilbilistes *e*-tüvedes esineb *i*: *meit omma Latzi* (Verh. GEG XIX, 61), *latzi* (ib., 100), *naisi* (ib., 197, 200, 201), *teisi* (ib., 199), *teisi* (ib., 91, 201), samuti *Pattatset Inni-messi* (ib., 122), *palckaleisi* (ib., 123), ühes küsimärgilises näites ka *e*: *paliu teise* (ib., 200).

i-tüveliste sõnade pluurali partitiivi vormiks võib pidada: *Minna olle ennamb töhd tennut, minna olle ennamb löki kannatanut* (Verh. GEG XIX, 92), vrd. Stahl: *Minna ollen ennamb hawat kannatanud* (HuHB III, [46]).

Antud juhul on tegemist häälikuajalooliselt täiesti seaduspärase vormiga. Tänapäeva lõuna-eesi murdekeel teada olevate andmete järgi selliseid näiteid enam ei paku. Küll esineb aga Hupeli grammatikas pluurali akusatiivi kuju *poisi* (ES₁, 23), samuti leidub XVII—XIX sajandi lõuna-eesi kirjakeele tegelikus tarvituses vorme nagu *Nemmä armastawa seddä üllembat Paika Wöhrussen / nink neid eddimätzid Penki Kerkun /* (Vas. T, Matt. XXIII, 6), vrd. *Sie sitzen gern oben an über Tisch, und in den Schulen* (B, Matt. XXIII, 6); *säratsid wörsti 'würste', kalgi sönnu* (VE, 63); *neid suurembid poisi* ([Marpurg], WOR, 40).

Kahesilbiliste *u ~ o*-tüveliste sõnade pluurali partitiivi kohta näiteid ei leidu.

Kolmesilbiliste tüvede pluurali partitiivi formandi moodustavad diftong või üksikvokaal ja *t ~ d*.

a ~ ä-tüveliste sõnade partitiivi vormiks tuleb pidada diftongilist kuju *kohljeit* (Verh. GEG XIX, 3), küsimärgiliselt ka vorme *neid ellajet ninck kohljet* (tõlge kõrval: *die Lebendigen und die Todten*) (Verh. GEG XIX, 11).

e-tüvedes tuleb esile ainult *it*-formant: *sullasit* (Verh. GEG XIX Anhang, 208), *wastsit* (ib., 232).

Küsimärgiliselt võib pluurali partitiivi kujuks pidada ka vormi *Sönnomid: Minna tho teile häht wastsit Sönnomid / geändert in Sönnat /* (Verh. GEG XIX Anhang, 232), sest lõuna-eesi murretes on vastav tüvi enamasti *e*-line (vrd. Wd. gen. *sönome* (d)).

it-formanti leidub ka väheseis näiteis kontraheerunud tüvede pluurali partitiivist, nagu *paisit* (Verh. GEG XIX, 120). Taoliseks vormiks tuleks pidada ka *wörit*, kuigi viimane esineb järjekindlalt

koos nominatiivi vormis pronomeniaga, mida kasutatakse ilmselt artikli osas, näiteks *minna männitze teit, kui need wõrit* (Verh. GEG XIX, 111), *need wõrit* (ib., 143, 144).

Samasugust konstruktsiooni kohtame aga ka vormis *need Jalgu*, samuti kui mitmes näites adjektiivatribuut ei kongrueru oma põhisõnaga, näiteks *hähd peiwi, Pattatzet Innimessi* jne.

Tähelepanu äratav, et Rossihniuse teos sisaldab mõningaid rahvapäraseid pluurali partitiivi vorme, samal ajal kui Stahli käsiraamatus on vastavatel juhtudel järjekindlalt nominatiivikujuline vorm, näiteks Rossihnius *Mina olle wihs pahri hergi ostnut* (Verh. GEG XIX, 122), *Stahl Minna ollen wihs pahr weddo herjat ostnut...* (HuHB III, [103]) jne.

Selle põhjust tuleb arvatavasti otsida asjaolust, et nii Rossihnius kui Stahl kasutasid oma teoste koostamisel olemasolevaid varasemaid tõlkeid. Et aga Stahl oma õigekeelsuses ja grammatiliste vormide tarvitamises järjekindlam oli, siis võiks arvata, et ta võimalikud pluurali partitiivi vormid nominatiiviks parandas.

On ilmne, et ka Rossihnius ei ole pluurali partitiivi olemusest aru saanud, vastasel korral oleks ta selle kasutamisel järjekindlam olnud. Nähtavasti polnud Rossihniusel kindlasti vägagi lünkliku keeleoskuse juures aga nii kindlaid teoreetilisi seisukohti kui Stahlil. Sel põhjusel võis mõnigi antud juhul rahvapärane keelevorm libiseda trükiks ettevalmistatavasse käsikirja.

Märgitav on seejuures, et pluurali partitiivi vormid esinevad Rossihniusel rühmiti just raamatu mõningais osades, näiteks läbitöötatud väljaande lehekülgedel 100—108 ja 120—130. Vastav asjaolu viitab veelkordselt sellele, et Rossihnius on kasutanud erinevate kirjameeste tõlketöid.

Üksikuid pluurali partitiivi vorme leidub ka lõunaestimurdelise vana testamendi tõlke käsikirjas, mida arvatakse pärinevat ligikaudu XVII sajandi keskelt,²⁵ näiteks *Minna olle andnut teille... keick puiht, kus puhwilli pähl om...* (I Moos. I, 29; VEKVM, 105). *Minna tahha nurme pähle menna, eth Minna päiht ülleskorja perran...* (Ruti II, 2; VEKVM, 122). *Ninck leggetis neid törwakühnlit pallama...* (Kohtum. XV, 5; VEKVM, 120).

Mainitud tõlke keele mõningais näiteis torkab silma veel üks varasemaist allikaist erinev pluurali partitiivi märkimise viis, nagu *se rohga mellewat, ninck kumbat neit ssörrat lachkwat* (V Moos. XIV, 7; VEKVM, 117); *ninck leggetis pallama neit põimatut kohljalicikut...* (Kohtum. XV, 5; VEKVM, 120); *Eis Minna neit poiset (?) olle kescknut* (Ruti II, 9; VEKVM, 122); *Ninck jumal teggi neiht mah ellajat neihnde essi sugku perra* (Moos. I, 25; VEKVM, 104); *neiht sinnazet sönnat* (II Moos.

²⁵ Erinevuste tõttu nimetatud käsikirja ja Gutsblaffi grammatika keeles jagab käesoleva kirjutise autor V. Reimani arvamus, et vastavat tõlget ei saa pidada J. Gutsblaffi tööks (V. Reiman, Eesti piibli ümberpanemise lugu, Tartu 1890, lk. 32), autorsuse küsimus jäetakse aga lahtiseks.

20, 1; VEKVM, 110); *toh Minnulle sählt katte hä i h t wohhu pojat* (I Moos. XXVII, 8; VEKVM, 106).

Käesoleval juhul esineb vaid artiklina tarvitatud demonstratiivpronoomen või adjektiiv pluurali partitiivis. Põhisõna on esitatud aga põhja-eesti *t*-tunnuselise nominatiivi kujul, mis lõuna-eesti keeleuususel hoopis võõras on.

Vaatamata mõningaile eespool toodud erandeile, tarvitatakse üldiselt ka käsitletava perioodi lõuna-eesti kirjakeeles pluurali partitiivi nõudvais konstruktsioonides siiski pluurali nominatiivi kujulist akusatiivi, nagu Rossihnius: *neggi need mengomēhet* (Verh. GEG XIX, 149); vana testamendi käsikiri XVII saj. keskelt: *Esau letz nurmehe, lindut pühdma...* (I Moos. XXVII, 5; VEKVM, 106) jne. Seejuures on viga antud juhul kahekordne, sest väära käände kõrval on tarvitatud veel lõuna-eesti rahvakeelele võõrast *t*-list pluurali nominatiivi.

Mis puutub personaalpronoomenite kasutamisse lõuna-eesti kirjatöödes, siis pakub see analoogilist pilti põhja-eesti tavaga. Esimesest ja teisest pöördest tarvitatakse pluurali partitiivi vorme, nagu *meit* (Rossihnius, Verh. GEG XIX, 91, 96, 104; vana testamendi käsikiri XVII saj. keskelt, Kohtum. XV, 11, VEKVM, 120); *teid* (AP, 86), *teit* (Rossihnius, Verh. GEG XIX, 96, 109, 112; vana testamendi käsikiri XVII saj. keskelt, II Moos. XX, 20, VEKVM, 11). Mis puutub aga kolmandasse pöördesse, siis siin tuntakse küll vormi *neid* (Rossihnius, Verh. GEG XIX, 118); *neiht* (vana testamendi käsikiri XVII saj. keskelt, I Moos. XXVII, 8, VEKVM, 106; II Moos. XX, 23, VEKVM, 112), selle kõrval on sagedased aga ka põhja-eesti nominatiivi *nemmat*-kujud, nagu *Meye kuhleme nemmat meye kehlede kahn* (Rossihnius, Verh. GEG XIX, 115), *Ninck jumal önnistis nemmat* (vana testamendi käsikiri XVII saj. keskelt, I Moos. I, 22, VEKVM, 104) jne.

Võrreldes lõuna-eesti kirjakeele esimese perioodi teoreetilist ja praktilist pluurali partitiivi käsitlust, selgub, et need ei ole omavahel vastavuses. Kui Gutsloff'i grammatika (1648) eristab üldiselt pluurali nominatiivi ja akusatiivi vorme, siis nii varasemad (Rossihnius) kui hilisemad (vana testamendi käsikiri) kirjapanekud kasutavad valdavas enamikus pluurali partitiivi asemel järjekindlalt põhjaeestilisi nominatiivi vorme.

Vähesese näiteis osutub aga kirjakeele praktiline tarvitamine Gutsloff'i keeleõpetusest rahvapärasemaks. Nimelt kui viimases esitati kaheasilbilised tüved kõik *d*-lõpulistena (*Pennid* jne.), siis veerand sajandit varem ilmunud «Agenda Parva» ja Rossihniuse käsiraamat sisaldavad siin mõningaid tõepoolest õigeid vorme (*peiwi, naisi* jne.).

Analüüsidest pluurali partitiivi vormide esinemust eesti kirjakeele esimesel perioodil, selgub, et lõuna-eesti kirjakeel jõuab siin rahvakeelele lähemale kui põhja-eesti oma. Gutsloff'i grammatika

eristab juba pluurali nominatiivi ja akusatiivi vorme, tuues rea täiesti õigeid partitiivi kujusid. Põhja-eesti keele teoreetilises käsitluses osutuvad aga Stahli loodud traditsioonid seevõrra tugevaks, et ka Göseken ei julge oma eelkäija poolt toodud vormistikku parandada. Gutsflaffiga kõige kõrgemale jõudnud pluurali partitiivi teoreetilisele käsitlusele ei jõua aga järele ajajärgu kummagi kirjakeele praktiline tarvitamine. Siiski esineb lõuna-eesti tublisti väiksemaarvulises kirjanduses juhuslikke pluurali partitiivi vorme suhteliselt rohkem kui põhja-eesti kirjapanekuis.

Jättes kõrvale üksikud erandid, ilmneb seega, et muulaste loodud eesti kirikukirjanduse keeles on terve periood, kus kirjakeele praktiline tarvitamine ei tunne pluurali partitiivi vorme. Alles XVII sajandi 80-ndate ja 90-ndate aastate uuendusmeelsete kirja-meeste keeletarvitus võtab omaks pluurali partitiivi rahvakeelsed kujud.

Mainitud puudus torkab seda eredamalt silma, et näiteks samal perioodil alguse saanud soome kirjakeeles esinevad vastavad käändevormid alates kõige varasematest kirjutistest ja on fikseeritud juba ka esimeses grammatikas²⁶.

On selge, et XVI ja XVII sajandi eesti rahvakeeles pluurali partitiiv kui läänemeresoome keeltes varakult väljakujunenud kääne oli tarvitusel kõigis murdeis ja murrakuis. Pluurali partitiivi vormide peaaegu üldine puudumine vaadeldava perioodi kirjakeeles on viimase üks kõige suuremaid eksimusi rahvakeele grammatilise ehituse vastu.

NÄIDETE ALLIKATE LÜHENDID

AP	— Agenda Parva Brunsbergae. M. DC. XXII. Eestikeelseid tekste vastureformatsiooniaegsest katoliku preestrite käsiraamatust. Välja andnud O. Freymuth, Tartu 1938.
B	— Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift . . . , Berlin 1898.
E Kirj.	— Eesti Kirjandus.
Gutsflaff, O G	— J. Gutsflaff, Observationes grammaticæ circa linguam Esthonicam, Dorpat 1648.
Göseken Man.	— H. Göseken, Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur Öhstnischen Sprache, Reval 1660.
HHuKB	— Hand-Hauß- und Kirchen-Buch, für die Pfarrherrn und Hauß-Väter Ehstnischen Fürstenthumbs, Reval 1656.
Hupel, ES ₁	— A. W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen, nebst einem vollständigen Wörterbuch, Riga und Leipzig 1780.
KKI	— ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi murdekogu.
Kohtum.	— Kohtumõistjate raamat.
Marpurg, WOR	— G. G. Marpurg, Weikenne oppetusse nink luggemisse Ramat Tarto ma-rahwa kooli laste tarbis, Tarto-linas, 1805.
Matt.	— Matteuse evangeelium.

²⁶ A. Peträus, Linguæ fennicæ brevis institutio . . . Aboe 1649, lk. [14—17] jt.

- Moos. — Moosese raamat.
 Ruti — Ruti raamat.
 Stahl, Anf. — M. H. Stahl, Anführung zu der Esthnischen Sprach, Revall 1637.
 Stahl, HuHB — M. Hnr. Stahl, Hand- und Hauß-buch . . , Revall 1632—1638.
 Stahl, LS — M. Hnr. Stahl, Leyen Spiegel, Darinnen kürztlich gezeiget wird, wie ein einfältiger Christ Die Fest- vn Sontägliche Evangelia in reiner Lehr vnd heiligem Leben ihm zu nutze machen kan, Revall 1641.
 TRU — Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedri murdekogu.
 Vas. T — Meije Issanda Jesusse Kristusse Wastne Testament, Riga 1686.
 Wd. — F. J. Wiedemann, Estnisch-deutsches Wörterbuch, St.-Pétersbourg 1869.
 VE — Kolm kaunist Waggausse Eenkojut, 1776.
 Verh. GEG — Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft.
 Vir. — Virittäjä.
 WK — H. Weiss, P. Johansen, 400-aastane eesti raamat (Wanradt-Koelli katekismus 1535. aastast), Tallinn 1935.
 VEKVM — Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestusi a. 1524—1739. Välja andnud A. Saareste ja A. R. Cederberg, Tartus 1925—1931.

ПАРТИТИВ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА РАННЕГО ПЕРИОДА В ЭСТОНСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ (1524—1686)

А. Вальмет

Кафедра эстонского языка

Резюме

Эстонский литературный язык, созданный иностранцами, в течение первого периода своего существования (1524—1686) нередко содержит неправильности и отличается от народного языка. Например, нередко встречаются ошибки при склонении имен. Особенно много отклонений от ожидаемых форм в области партитива множественного числа. Формы партитива множественного числа были известны как в североэстонском, так и в южноэстонском языках, прежде всего формы личных местоимений 1 и 2 лица множественного числа (*meid, teid*); реже 3 лица множественного числа (*neid*). В остальных разрядах имен в североэстонских грамматиках Х. Шталя и Х. Гээкена встречаются под аккумулятивом (т. е. партитивом) множественного числа формы номинатива множественного числа: *needt Innimesset, armat meehet/näiset* и т. д. Такое же положение наблюдается и в церковных и деловых текстах того времени. Только в редких случаях употреблялись формы как *puid, marjo, linno, Luiht*, соответствующие формам народного языка.

Единственная грамматика этого периода, в которой встречаются, в частности, действительные формы партитива множе-

ственного числа — южноэстонская грамматика Ю. Гутслаффа: *neid Kindid, neid Sullasid* и др. Хотя и в южноэстонских памятниках литературного языка в таких случаях господствуют также формы номинатива множественного числа, формы партитива множественного числа встречаются там относительно чаще, чем в северозэстонских текстах.

Употребление форм, совпадающих с номинативом множественного числа, объясняется тем, что в то время примером эстонскому литературному языку служил немецкий язык, в котором формы номинатива и аккузатива множественного числа совпадают.

Более частое употребление правильных форм партитива множественного числа в южноэстонском языке обусловлено тем, что на юге не было таких последовательных традиций литературного языка, как в северозэстонском литературном языке.

DER PARTITIV DES PLURALS IN DER ANFANGSPERIODE DER ESTNISCHEN LITERATURSPRACHE (1524—1686)

A. Valmet

Zusammenfassung

Die estnische Literatursprache ist von Ausländern geschaffen worden, darum ist sie in ihrer Entstehungsperiode (1524—1686) oft fehlerhaft und unterscheidet sich von der Volkssprache. Nicht selten finden wir hier Fehler in den Deklinationsformen. Besonders oft gibt es Abweichungen von den regulären Formen im Partitiv des Plurals. Die Pluralformen des Partitivs kennt man sowohl in der nordestnischen als auch in der südestnischen Literatursprache in erster Linie von den Personalpronomen, zunächst von der 1. und 2. Person des Plurals (*meid, teid*), seltener von der 3. Person des Plurals (*neid*). Von den übrigen Redeteilen kommen in den nordestnischen Grammatiken von H. Stahl und H. Göseken statt des Akkusativs (resp. Partitivs) die Formen vom Nominativ des Plurals vor, z. B. *needt Innimesset, armat meehet/naiset* usw. Dasselbe gilt auch für die Sprache der Kirchenliteratur. Nur in seltenen Fällen gebrauchte man zufällig richtige Formen wie *puid, marjo, linno, Luiht*.

Die einzige Grammatik in der Zeit, die im Akkusativ (resp. Partitiv) auch richtige Partitivformen anführt, ist die südestnische Grammatik von J. Gutsclaff: *neid Kindid, neid Sullasid* u. a. Obgleich auch in den südestnischen kirchlichen Texten statt des Partitivs des Plurals der Nominativ vorherrscht, gibt es dort doch verhältnismäßig mehr Partitivformen als im Nordestnischen.

In der Anwendung der Nominativformen im Partitiv des Plurals diene als Vorbild die deutsche Sprache, wo der Nominativ und Akkusativ des Plurals zusammenfallen.

Die verhältnismäßig häufigere Anwendung der pluralischen Partitivformen im Südestnischen erklärt sich dadurch, daß dort die Traditionen der Literatursprache nicht so konsequent wie im Nordestnischen waren.